

InDret

Respondeat Superior II

De la responsabilitat per fet d'un altre a la responsabilitat de l'organització

Pablo Salvador Coderch
Facultat de Dret
Universitat Pompeu Fabra

Carlos Ignacio Gómez Ligüerre
Facultad de Dret
Universitat Internacional de Catalunya

Barcelona, juliol 2002

www.indret.com

Sumari

- [1. La responsabilitat vicària o pel fet d'un altre com a mitjà de superació del principi de responsabilitat individual](#)
- [2. Les regles civils i penals de responsabilitat pel fet d'un altre](#)
 - [2.1. Raons de l'existència de dues regulacions gairebé coincidents, una en l'article 1903 del Codi Civil i una altra semblant en l'article 120 del Codi 'Penal'](#)
 - [2.2. Responsabilitat derivada de la dependència personal: pares i tutors](#)
 - [2.3. Responsabilitat derivada de la dependència professional: empresaris i titulars de centres docents](#)
 - [a\) Relació de dependència](#)
 - [b\) Acompliment de les seves obligacions o serveis](#)
 - [c\) L'acció de repetició a favor del principal](#)
- [3. De la dependència al control](#)
- [4. Bibliografia](#)

Abstract

A Espanya, les dues seues tradicionals de regulació de la responsabilitat civil pel fet d'un altre són el Codi Civil (articles 1903 i 1904) i el Codi Penal de 1995 (article 120) per a, respectivament, els danys causats per fets que no són delictes o falta i els tipificats com a tals.

En el treball s'analitza la responsabilitat vicària o pel fet d'un altre com un dels mecanismes legals previstos per a superar les limitacions de la responsabilitat civil un cop constatat que el principi de responsabilitat individual –per culpa o objectiva- resulta impracticable donada la solvència limitada de la major part dels causants individuals de danys ([Respondeat Superior I](#)). Per a superar aquesta limitació intrínseca de la responsabilitat civil individual, el dret recorre a mecanismes diversos i que operen en un sentit contraposat: baremar la responsabilitat o ampliar el nombre de responsables. Aquesta segona solució es veu facilitada pel fet que normalment els accidents tenen una pluralitat de causes i resulta factible posar normativament les seves conseqüències a càrrec d'una pluralitat de persones.

La responsabilitat vicària és només un dels modes de solució als problemes de la responsabilitat individual. Altres, com assenyaladament la responsabilitat solidària o la responsabilitat subsidiària en cas de delictes o falta, coexisteixen amb l'anterior, encara que el resultat pràctic de la seva aplicació és molt semblant en tots els casos: ampliar el nombre de potencials responsables fins a topar amb una organització solvent o amb el membre d'un col·lectiu d'agents socials subjectes a assegurança obligatòria.

1. La responsabilitat vicària o pel fet d'un altre com a mitjà de superació del principi de responsabilitat individual

Segons la regla general del dret espanyol de danys, la responsabilitat civil deriva d'actes o omissions propis. Així ho preveu l'article 1902 CC quan disposa que *El que per acció o omissió causa dany a un altre intervenint culpa o negligència està obligat a reparar el dany causat*. La causació unilateral de danys i l'obligació d'indemnitzar a càrrec del seu causant han definit tradicionalment el model bàsic de responsabilitat civil.

Un dels tòpics de la doctrina civilista del segle XX va consistir a afirmar la crisi de la clàusula general de la responsabilitat per culpa i la puixança correlativa del principi de responsabilitat objectiva. No obstant això, la culpa, entesa com culpa objectiva, és a dir, com a infracció d'aquells deures de precaució o cura que resulten de la llei i de les regles de cada sector del tràfic, gaudeix de bona salut i no ha estat reemplaçada per la responsabilitat objectiva, almenys si aquesta s'entén com a responsabilitat per mera causació material de danys.

La discussió doctrinal entre culpabilistes i objectivistes presenta les categories de la culpa i la responsabilitat objectiva de forma polar, gairebé caricaturesca: la culpa, com a culpa concreta i subjectiva i la responsabilitat objectiva, com a mera causació naturalística de danys. La jurisprudència de la Sala 1a, Civil, del Tribunal Suprem es queda pragmàticament a mig camí entre ambdós extrems i parla de "quasiobjectivació" de la responsabilitat, on la culpa és infracció de deures de precaució i la responsabilitat causal es modera amb criteris d'imputació objectiva, com ara, assenyaladament, la causalitat adequada.

En realitat, la crisi de la clàusula general de l'article 1902 CC no és tant el declinar de la responsabilitat per **culpa** com el reconeixement de la inviabilitat de la responsabilitat **individual** en la major part dels casos. La idea que la pauta en responsabilitat civil sigui la causació unilateral de danys per un únic causant del dany solvent resulta simplement incorrecta:

- a) En primer lloc, els accidents solen tenir una multiplicitat de causes, perquè la seva causa total es deixa gairebé sempre descompondre en una infinitat de causes parcials -i, per tant, de causants- sense la concurrència de les quals l'accident no hauria tingut lloc. El model paradigmàtic del dret d'accidents és la causació multilateral de danys i no la causació unilateral. Això permet solucions normatives també distintes de la responsabilitat individual. Gairebé totes elles coincideixen en la recerca de responsables solvents, única manera que la responsabilitat civil pugui tenir eficàcia pràctica.
- b) En segon lloc, en absència d'una assegurança universal (i obligatòria) d'accidents, la major part dels potencials causants de danys no pot fer front a la responsabilitat genèrica per negligència a què, segons el Codi civil, estan subjectes. L'article 1902 CC és impracticable perquè la major part de les persones als qui s'aplica són de solvència limitada.

- c) En tercer lloc, no hi ha activitat humana individual que no deixi oberta una escletxa al descuit, perquè en el desenvolupament de qualsevol activitat professional o personal, l'eventualitat de la negligència simple resulta, a llarg termini, ineliminable. La gestió del risc de negligència exigeix incardinar l'activitat de què es tracti en una tasca col·lectiva en què es puguin acumular o superposar les mesures de precaució i els distints mecanismes de control que hauran de dependre de totes les persones que duen a terme funcions distintes en el marc d'una organització i que assumeixen el control dels riscos de l'error humà individual. Un sistema legal que descansés en la responsabilitat individual per negligència simple no seria tant un sistema que persegueix la culpa com un que s'enfrontaria amb la mateixa condició humana.

Hi ha diverses solucions que permeten superar el principi de responsabilitat individual i solucionar els problemes que suposa la insolvència del responsable: l'assegurança, la limitació de responsabilitat i l'ampliació del cercle de responsables són algunes de les més usuals.

1. L'**assegurança** i, més particularment, l'assegurança obligatòria. La connexió entre responsabilitat civil i assegurança és òbvia. Una assegurança és un instrument econòmic que permet a un individu substituir un cost incert i elevat (el risc o contingència que s'assegura) per un cost cert (la prima que s'ha de pagar). Per així dir-ho, una assegurança transfereix riscos. Avui en dia és impensable participar en la majoria dels sectors del tràfic sense una assegurança que cobreixi, almenys, part de les conseqüències probables d'un accident.

Així succeeix, assenyaladament, en la circulació de vehicles a motor (article 1 RD 7/2001, de 12 de gener, pel qual s'aprova el Reglament sobre la responsabilitat civil i assegurança en la circulació de vehicles a motor) i, en general, en tots els sectors regulats per un estàndard de responsabilitat objectiva.

2. La **limitació de la responsabilitat**, associada generalment a l'assegurament obligatori, i que permet al potencial responsable de danys preveure les indemnitzacions màximes a què pot ser condemnat i ajustar-hi la prima de l'assegurança que haurà de contractar.

El dret espanyol presenta en aquesta matèria una peculiaritat perquè és l'únic dret europeu que ha baremat amb caràcter vinculant les indemnitzacions derivades d'accidents causats per vehicles a motor. L'Annex de la Llei 30/1995, de 8 d'octubre, d'Ordenació i Supervisió de les Assegurances privades, va introduir en el dret espanyol de danys un sistema de càlcul de les indemnitzacions (danys morals inclosos) que han d'aplicar els jutges en tots els casos de responsabilitat derivada de la circulació de vehicles (vid. Jesús Pintos Ager, *Baremos, seguro y derecho de daños*, Civitas, Madrid, 2000).

3. A l'ampliació **del cercle de responsables** s'ha arribat a Espanya (així com en altres països europeus) per les vies de la **responsabilitat solidària**, de la **responsabilitat vicària** i per la d'ambdues **alhora**. Com més persones responguin per un mateix dany més probable serà que la víctima cobri la indemnització a què té dret. Alhora, si tots els responsables ho són de forma solidària, uns cobriran la insolvència dels altres i s'estalviaran a la víctima els costos de prova del diferent grau de responsabilitat de cadascun dels coresponsables. La responsabilitat vicària i exclusiva d'una organització

complexa –amb possibilitat d'accionar en regress contra el causant directe del dany- constitueix probablement el millor sistema per a donar resposta als reptes de la responsabilitat individual. No obstant això i, com tot seguit veurem, el sistema legal espanyol no ha arribat a aquesta solució de manera uniforme.

En efecte, la solució general en el dret espanyol de danys ha estat la de fer de la **responsabilitat per fet d'un altre** una institució que recull supòsits clars de responsabilitat vicària junt amb altres distints. De fet, la responsabilitat vicària està embeguda en la molt més àmplia –i vaga- categoria de la responsabilitat pel fet d'un altre; en qualsevol cas, aquella s'ha convertit en un *third party insurance* a favor de les víctimes potencials de danys causats per persones per les quals una altra ha de respondre. Sens dubte, és preferible un sistema que desplaci la responsabilitat cap a qui està tant en millors condicions d'assegurar-la com de controlar els riscos que poden causar-nos danys. Però el dret espanyol de la responsabilitat pel fet d'un altre no ha culminat aquesta evolució.

Inicialment, a més a més, la responsabilitat solidària se superposa a la vicària i, amb alguna excepció, l'actor pot reclamar la indemnització tant del causant directe del dany com del seu principal que respon vicàriament. Però l'evolució de la regla ha portat a expulsar la responsabilitat solidària del règim de la responsabilitat vicària, de forma tal que, com vam veure que succeeix en el dret administratiu espanyol ([Respondeat Superior I](#)), el principal respon directament i exclusivament sense que la víctima pugui demandar l'agent i causant immediat del dany.

Les regles civils que analitzarem en els epígrafs següents encara permeten la demanda conjunta de causant i responsable. De totes maneres, la presumpta insolvència de fills, pupils, dependents i mestres enfront de la també presumpta solvència de pares, tutors, empresaris i centres docents, es tradueix en què a la pràctica, i encara que es demandi a causant i a responsable, aquest últim acabi per carregar amb la indemnització a la víctima.

2. Les regles civils i penals de responsabilitat pel fet d'un altre

En la primera part d'aquest treball ([Respondeat Superior I](#)) vam tenir ocasió d'explicar el drama del dret espanyol de danys: tres règims jurídics diferents (civil, penal i administratiu) amb les seves respectives jurisdiccions comparteixen les regles vigents de prevenció i reparació de danys. Allí vam veure les regles legals de la responsabilitat de les Administracions públiques (articles 139 i ss. de la Llei 30/1992), paradigma de la responsabilitat vicària i, per això, punt final del procés de dilució de la responsabilitat individual en responsabilitat de l'organització. Correspon aquí analitzar el mateix procés a partir de les previsions de les regles civils (articles 1903 i 1904 CC) i penals (articles 120 CP).

2.1. Raons de l'existència de dues regulacions gairebé coincidents, una a l'article 1903 del Codi Civil i una altra semblant a l'article 120 del Codi Penal

Una **raó històrica** explica la duplictat de regulacions: a Espanya **la codificació penal va precedir a la civil i la responsabilitat civil derivada de delictes o falta ha estat sempre regulada en el**

Codi Penal amb independència de la regulació estrictament civil.

El primer Codi Penal que va regular la qüestió va ser el de 1822 i quan moltes dècades després es va aprovar el Codi Civil de 1889, el seu article 1092 es va remetre al Codi Penal per a tot allò que s'ha relacionat amb la responsabilitat civil derivada de delictes o falta. La millor doctrina (Pantaleón Prieto, (1993), p. 1973 i ss.) sosté que la doble regulació de la responsabilitat civil en els Codis civil i penal no constitueix un supòsit de concurs de pretensions, sinó un **concurso de normas fonamentadores d'una mateixa pretensió** (*Anspruchnormenkonkurrenz*), tesi en virtut de la qual el Jutge civil o penal pot estimar la pretensió de l'actor amb base "en cualquier norma reguladora de la misma, se contenga en el Código Civil o en el Penal y aunque no haya sido alegada por el perjudicado demandante". No obstant això, la Sala 1a, Civil, del Tribunal Suprem espanyol no aplica sistemàticament aquesta tesi –per exemple, en matèria de prescripció– i, en tot cas, la seva aplicació pràctica està limitada per les diferències insalvables entre ambdues normatives. Així, com assenyala Yzquierdo Tolsada (1997, p. 55), la responsabilitat del principal en l'article 1903 CC és directa, però només subsidiària en l'article 120 CP. En el treball presentem unitàriament ambdues normatives, però destacant les diferències més significatives entre una i altra.

L'existència d'una regulació específica –i d'aplicació preferent– de reparació de danys en els casos en què aquests siguin conseqüència de delictes o faltes té una rellevància que va més enllà de l'anècdota històrica: si el dany s'ha causat de forma dolosa o, havent estat negligent, ha afectat la integritat corporal de la víctima, resulta inimaginable que el comportament del causant no estigui tipificat com a delictes o falta en el Codi Penal. Els danys corporals més greus compten amb la protecció de la jurisdicció penal i, en absència de reserva d'accions o, en els casos en què existeixi mentre no finalitzi el procés penal, no podrà exercitar-se cap acció davant un jutge civil.

La doble regulació –civil i penal– imposa unes peculiars regles processals que és necessari conèixer per comprendre el funcionament del sistema. Així, l'article 112 de la Llei d'Enjudiciament Criminal (LECrím.) preveu que *Ejercitada sólo la acción penal, se entenderá utilizada también la civil, a no ser que el perjudicado la renunciase o la reservase expresamente para ejercerla después de terminado el juicio criminal, si a ello hubiese lugar*. En el cas que la víctima es reservi les accions civils per exercitar-les davant un jutge d'aquesta jurisdicció, l'article 114 LECrím. imposa la suspensió de tot procés d'aquesta natura mentre no es pronuncii la jurisdicció penal: *Promovido juicio criminal en la averiguación de delito o falta, no podrá seguirse pleito sobre el mismo hecho; suspendiéndose si le hubiese, en el estado en que se hallare, hasta que recaiga sentencia firme en la causa criminal*.

A més de les històriques, **raons normatives** justifiquen la diversitat de regulacions: en aquest treball defensem la tesi que les regles tradicionals de responsabilitat per fet aliè han evolucionat fins a haver-se convertit en **regles de responsabilitat de les organitzacions**. Així ha succeït amb l'aplicació jurisprudencial de les regles civils i amb la legislació de les regles penals.

En efecte, el sistema civil de responsabilitat per fet aliè, previst per l'article 1903 del Codi el 1889 - modificat el 1981 i el 1991 per als casos de responsabilitat de pares i mestres- defineix una responsabilitat:

- a) **Directa**: la víctima pot dirigir-se contra el responsable sense necessitat de fer el mateix amb el causant del dany.
- b) **Per negligència**: en el nostre Codi civil la culpa del principal, del pare i del tutor és subjectiva, encara que es tracta d'una culpa presumpta o, millor dit, amb inversió de la

càrrega de la prova de la culpa. Causat el dany per la persona per qui el responsable respon, es presumeix culpa del primer tret que, puntualitza el paràgraf final de l'article 1903 CC, *las personas en él mencionadas prueben que emplearon toda la diligencia de un buen padre de familia para prevenir el daño*. És a dir, quan provin que van vigilar als qui estaven sota la seva guarda com ho hagués fet un bon pare de família o que van controlar els seus dependents conforme a aquest estàndard. La diligència d'un bon pare de família a què es refereix l'incís final de l'article 1903 CC és la diligència mitjana en relació amb el sector del tràfic en què la persona presa en consideració realitza la seva activitat.

En el dret del Codi civil el cànon de responsabilitat en responsabilitat vicària és la negligència amb inversió de la càrrega de la prova perquè la Llei presumeix que el dany finalment produït es deu al fet que el principal, el pare o el tutor no han adoptat les precaucions raonables per prevenir el dany. No obstant això, la jurisprudència ha estat progressivament més estricta en la valoració de la suficiència de les precaucions adoptades i, en la pràctica, s'ha inclinat per objectivar la responsabilitat per fet d'un altre. Mai, amb tot, ha arribat a afirmar amb caràcter general que l'estàndard de la responsabilitat vicària sigui la responsabilitat objectiva, com succeeix, per exemple, en el *Common Law*.

Existeixen, no obstant això, indicis d'un canvi de tendència. Jurisprudència recent ha aplicat un *test* que pondera el benefici consistent en l'evitació de l'accident amb el cost que suposaria adoptar precaucions necessàries per aconseguir-ho i si, en la pràctica, aquestes impedirien l'exercici de l'activitat, llavors correspon absoldre al demandat. Això equival a aplicar un estàndard de negligència. Així ho va declarar el Tribunal Suprem a la STS, 1a, 8.3.1999 (Ar. 2249), una de les primeres que indica aquest canvi de tendència. En el cas, un nen de 10 anys d'edat es va trencar el fèmur en caure a terra quan jugava amb els seus companys a l'esbarjo del col·legi. Les instàncies van desestimar la demanda contra la companyia asseguradora del centre escolar i el Tribunal Suprem va desestimar el recurs presentat pels pares del menor. L'única forma d'evitar l'accident era impedir que els nens juguessin durant el seu temps de descans; quelcom inadmissible, va declarar el Suprem, en l'àmbit educatiu.

c) **No exclusiva:** a diferència del que succeeix amb la responsabilitat patrimonial de les Administracions Públiques, la víctima del dany té acció contra el seu causant directe. La jurisprudència no ha limitat l'acció de la víctima respecte d'això.

d) **Solidària:** en el dret jurisprudencial espanyol, responen solidàriament els cocausants d'un mateix dany si en el procés no resulta provat el grau de contribució causal de cadascun d'ells. Conforme a aquesta regla, el règim civil general de la responsabilitat per fet d'un altre és a l'ensem vicària i solidària perquè la víctima pot dirigir-se contra el causant del dany, contra el responsable o contra tots dos; i en el cas que siguin diverses les persones que han de respondre pel fet d'un altre, totes elles ho faran enfront la víctima de forma solidària. Així succeirà quan es declari la responsabilitat dels pares (tots dos progenitors respondran indistintament si hi concorren els requisits legals), quan siguin diversos els amos o directors d'un establiment o empresa o els titulars d'un centre docent d'ensenyament no superior.

De la mateixa forma que en el dret general d'obligacions, el responsable per fet aliè assumeix el risc de la insolvència del causant del dany, els costos de la seva identificació i els de litigació amb la resta de codeutors. Es tracta d'evitar que la insolvència del causant

del dany deixi a la víctima sense protecció quan va haver-hi infracció d'un deure de precaució imputable a la persona que la Llei declara responsable. Amb tot, els distints subsistemes de responsabilitat pel fet d'un altre no són homogenis i la regulació de la relació interna entre el causant i el responsable coneix variants de nota respecte a la solidaritat típica o pròpia.

Així, la diferència més significativa és que el dret de repetició que acompanya a tota relació passiva de solidaritat no és universal per als responsables per fet aliè. Només es reconeix amb caràcter general una acció de repetició a favor dels empresaris contra els seus dependents causants directes de danys. En canvi, des de 1991, els titulars de centres docents només podran reclamar dels mestres encarregats de la guarda dels alumnes causants de danys quan es provi que van actuar amb dol o culpa greu. A l'últim, en el cas dels pares i tutors, el Codi civil no preveu cap mena d'acció de repetició contra, respectivament, els seus fills i pupils.

Alguns autors defensen l'existència d'una acció de regrés en favor de pares i tutors quan les persones que en depenen han causat un dany a tercers (vid. Navarro Michel (1998) p. 101, Gómez Calle (1992) p. 379 i Pantaleón Prieto (1983) p. 471). Per a ells, la repetició existeix en tots els supòsits en què hi hagi dependència. Encara que no hi ha arguments legals, ja que el Codi civil només preveu la repetició en els supòsits de dependència empresarial, veurem en l'epígraf 2.2 com és difícil justificar el tracte més sever que les normes civils dispensen a pares i tutors.

Si la regulació de la responsabilitat pel fet d'un altre en el Codi civil de 1889 ha experimentat canvis lleugers en només dues ocasions (1981 i 1991), les homòlogues regles del Codi Penal han estat, en canvi, profundament modificades en el recent Codi de 1995, que regula la responsabilitat civil derivada dels delictes o faltes comesos per un altre conforme a un estàndard de responsabilitat:

a) **Subsidiària:** els qui carreguen amb la responsabilitat civil ho faran en defecte dels penalment responsables per la comissió de delictes o faltes. Encara que no caldrà denunciar al tots dos en el procés penal perquè l'acció de responsabilitat civil l'exerceix el Ministeri Fiscal en tot cas. Un cop pagada la indemnització, l'acció de repetició quedarà exclosa en molts casos per la lògica mateixa de la responsabilitat subsidiària que pressuposa la insolvència del causant del dany.

b) **Objectiva:** la regulació penal no preveu, amb caràcter general, la possibilitat de la prova de la diligència del responsable subsidiari. No hi ha, a diferència del que succeeix amb l'últim paràgraf de l'article 1903 CC, cap clàusula general que permeti l'exoneració de responsabilitat quan es provi un determinat nivell de diligència exigible. Quan tractem la responsabilitat civil subsidiària de pares i tutors comprovarem que per a aquest cas sí que hi ha una regla d'exempció de la responsabilitat basada en la diligència. A diferència del que succeeix en la regulació del Codi civil, les regles civils de responsabilitat per fet aliè del Codi penal tracten millor pares i tutors que a empresaris i titulars de centres docents. Només els primers podran exonerar-se de responsabilitat si proven que van actuar amb la diligència deguda. El matís, no obstant això, posseeix una escassa rellevància perquè en la pràctica la prova de la diligència, causat el dany, serà

pràcticament impossible.

Les regles civils i penals de responsabilitat per fet aliè contingudes en els articles 1903 i 1904 CC i 120 CP regulen de forma semblant supòsits heterogenis que únicament tenen en comú l'existència d'una relació de dependència o subordinació entre el causant i el responsable del dany. Els diferents supòsits de fet poden reconduir-se a dos grans categories de **dependència**: la derivada d'una **relació familiar** o assimilable a ella i l'originada en una **relació laboral o professional**.

2.2. Responsabilitat derivada de la dependència personal: pares i tutors

L'article 1903 CC dedica a pares i tutors les seves dues primeres regles:

Los padres son responsables de los daños causados por los hijos que se encuentren bajo su guarda.

Los tutores lo son de los perjuicios causados por los menores o incapacitados que están bajo su autoridad y habitan en su compañía.

La regla civil no conté cap previsió sobre l'edat del fill. Cal entendre que la norma és aplicable als danys causats per menors d'edat o per majors als quals s'hagi prorrogat o rehabilitat la pàtria potestat. L'equivalent penal, no obstant això, distingeix en funció de l'edat del causant pel qual el pare o tutor hauran de respondre.

Així, mentre el menor d'edat no superi els divuit anys s'aplicarà la Llei Orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la Responsabilitat Penal dels Menors. L'article 61.3 de la norma preveu que:

Quando el responsable de los hechos cometidos sea un menor de dieciocho años, responderán solidariamente con él de los daños y perjuicios causados sus padres, tutores, acogedores y guardadores legales o de hecho, por este orden. Cuando éstos no hubieren favorecido la conducta del menor con dolo o culpa grave, su responsabilidad podrá ser moderada por el Juez según los casos

La Llei Orgànica regula un procediment especial en què les víctimes dels delictes causats per menors d'edat poden reclamar la indemnització dels danys patits. Res impedeix que, com en el règim general, es reservin les accions civils per a exercir-les, finalitzat el procés penal, davant un jutge civil. [\(Durany Pich, Les regles de responsabilitat civil en el nou Dret penal de menors, InDret 01/00\)](#)

En els casos en què el delicte o falta sigui comesa per un major d'edat incapacitat seran civilment responsables en defecte dels que ho siguin penalment (article 120.1 CP):

Los padres y tutores, por los daños y perjuicios causados por los delitos o faltas cometidos por los mayores de dieciocho años sujetos a su patria potestad o tutela y que vivan en su compañía, siempre que haya por su parte culpa o negligencia.

La regla es complementa amb la prevista a l'article 118 CP que preveu la responsabilitat civil subsidiària de pares i tutors en els casos en què el delinqüent sigui declarat inimputable.

(...) son también responsables por los hechos que ejecuten los declarados exentos de responsabilidad penal quienes los tengan bajo su potestad o guarda legal o de hecho, siempre que haya mediado culpa o negligencia por su parte y sin perjuicio de la responsabilidad civil directa que pudiera corresponder a los imputables.

Los Jueces y Tribunales graduarán de forma equitativa la medida en que deba responder con sus bienes cada uno de dichos sujetos.

La responsabilitat pels danys causats pel menor d'edat no exigeix vida en companyia amb el causant del dany. Els articles 1903.2 CC i 61.3 LORPM no exigeixen convivència de manera que la responsabilitat pot exigir-se en els casos de separació, judicial o de fet, nul·litat i divorci (Navarro Michel, p. 69). En tots els casos la **guarda** és un requisit per a declarar la responsabilitat dels pares pels fets dels seus fills.

La regla de responsabilitat dels pares de l'article 1903 CC va ser modificada per la Llei 11/1981, de 13 de maig, de reforma del Codi civil en matèria de filiació, pàtria potestat i règim econòmic del matrimoni. Abans de la reforma, el Codi civil exigia "vida en companyia" i la responsabilitat era exclusivament del pare, perquè la mare no era titular primària de la pàtria potestat. La reforma va deixar intacta la regla aplicable als tutors: responen dels actes dels pupils que estiguin sota la seva autoritat i habitin en la seva companyia.

La conseqüència més important de la introducció del terme 'guarda' és que el progenitor que no conviu amb el menor no queda alliberat automàticament de responsabilitat (Navarro Michel, p. 67). Respondrà el progenitor que en el moment de la causació del dany tenia –o hauria de tenir– el control del menor, amb independència de les facultats que li corresponguin per llei o per sentència. La guarda real preval sobre la legal. InDret ja va tenir ocasió d'explicar que, en el dret espanyol de danys, els pares responen sempre i pel simple fet de ser-ho ([Durany Pich, Pares i mestres, InDret 01/00](#)). Fins i tot en els casos en què el pare o mare demostrin que el fill menor d'edat o major incapacitat que habita en la seva companyia va actuar en contra de les instruccions rebudes. La major autonomia que els menors gaudeixen en la nostra societat es tradueix en una ampliació de l'àmbit de responsabilitat dels progenitors.

En aquest sentit, l'article 139.3 del *Codi de Família* de Catalunya (Llei 9/1998, de 10 de gener) preveu que quan els pares no convisquin "*(...) les obligacions de guarda han d'ésser exercides per aquell dels dos, pare o mare, que en cada moment tingui el menor amb ell, bé perquè hi tingui assignada de fet o de dret la residència habitual, bé perquè s'hi trobi en companyia a conseqüència del règim de comunicació i de relació que s'hagi establert.*"

No obstant això, el dret espanyol no preveu cap acció de cap repetició a favor de pares i tutors contra el patrimoni dels seus fills i pupils. Certament, en relació amb els danys que es produeixen en la vida familiar o en les relacions de convivència és molt qüestionable el paper que exerceixen els remeis indemnizatoris propis del dret de danys ([Ferrer Riba, Relacions familiars i límits del dret de danys, InDret 04/01](#)), però en responsabilitat civil és difícil justificar que el Codi civil tracti millor a qui pot triar els seus treballadors i ajustar amb ells el sou, les condicions de treball i les característiques del servei que prestaran que a qui porta fills al món o decideix acceptar el càrrec de tutor.

En el Codi civil espanyol, pares i tutors responen molt més estrictament que els empresaris:

s'aplica als primers un règim de responsabilitat directa, quasiobjectivada i manquen d'acció de repetició. En canvi, els segons responen igualment de forma directa i quasiobjectivada però disposen d'acció de regress. La diversitat de tracte és paradoxal: cap empresari contractaria treballadors si la major part de la seva activitat beneficiés exclusivament els treballadors mateixos o a tercers. No obstant això, tenir, criar i educar fills és una activitat que, almenys en gran manera, beneficia precisament el propi fill i a tercers, és a dir, a nostra cultura, tenir i educar fills genera una infinitat d'externalitats positives. Certament, tant l'activitat dels treballadors com la dels fills menors i pupils pot danyar a tercers. Però com que la Llei responsabilitza amb major intensitat a pares i tutors que a empresaris sembla obvi que càrrega en excés als primers.

2.3. Responsabilitat derivada de la dependència professional: empresaris i titulars de centres docents

Conforme a les regles civils i penals de responsabilitat per fet aliè, empresaris –amos i directors d'un establiment o empresa- i titulars d'un centre docent d'ensenyament no superior –empresaris al cap i a la fi- responen dels danys causats per, respectivament, els seus dependents i mestres. Les regulacions civil i penal no són, no obstant això, homogènies.

La regla general de responsabilitat d'empresaris per fets dels seus dependents, quan es tracti de comportaments no tipificats com a delictes o falta, està recollida a la regla tercera de l'article 1903 CC:

[S]on igualmente [responsables] los dueños o directores de un establecimiento o empresa respecto de los perjuicios causados por sus dependientes en el servicio de los ramos en que estuvieran empleados, o con ocasión de sus funciones.

En els casos en què els dependents cometin fets tipificats en el Codi penal seran responsables civils subsidiaris els que els van contractar. Conforme a l'article 120.4 CP seran responsables:

Las personas naturales o jurídicas dedicadas a cualquier género de industria o comercio, por los delitos o faltas que hayan cometido sus empleados o dependientes, representantes o gestores en el desempeño de sus obligaciones o servicios.

Es tracta del cas paradigmàtic de la responsabilitat pel fet d'un altre. L'article 120.4 CP és equivalent a l'article 1903 CC però, a diferència del que preveu el Codi civil, la responsabilitat civil derivada de delictes és ara objectiva. No hi ha res que indiqui que en l'article 120.4 CP que estiguem davant un supòsit de responsabilitat per culpa (vid. Yzquierdo Tolsada, (1991), p. 219).

L'article 120.3 CP amplia la responsabilitat de l'empresari quan imposa la responsabilitat civil subsidiària a:

Las personas naturales o jurídicas, en los casos de delitos o faltas cometidos en los establecimientos en que sean titulares, cuando por parte de los que los dirijan o administren, o de sus dependientes o empleados, se hayan infringido los reglamentos de policía o las disposiciones de la autoridad que estén relacionados con el hecho punible cometido, de modo que éste no se hubiera producido sin dicha infracción.

La regla de l'article 120.3 CP és més àmplia que la general de la responsabilitat de l'empresari pels fets

dels seus dependents. La regla converteix l'empresari en garant de la seguretat dels tercers que freqüenten el seu establiment i estableix el criteri de la fi de protecció de la norma com a regla d'imputació dels danys al titular d'un establiment mercantil (vid. [Salvador Coderch, Causalitat i responsabilitat, InDret 01/00](#)). L'empresari respondrà quan els seus dependents incompleixin normes l'observança de les quals hagués evitat el dany. Aquest, com tots els judicis hipotètics és difícilment contrastable i, per tant, difícil d'aplicar. Es tracta d'una regla de negligència *per se*: la infracció de la norma reglamentària o de les disposicions de l'autoritat desencadena l'autoritat sempre que hi hagi dany.

L'article 120.2 CP regula un supòsit especial de responsabilitat civil derivada de delictes o falta aliens per a,

Las personas naturales o jurídicas titulares de editoriales, periódicos, revistas, estaciones de radio o televisión o cualquier otro medio de difusión escrita, hablada o visual, por los delitos o faltas cometidos utilizando los medios de los que sean titulares, dejando a salvo lo dispuesto en el artículo 212 de este Código.

La regla de l'article 212 CP a què es refereix l'article 120.2 CP declara la responsabilitat civil solidària del propietari del mitjà informatiu que propagui calúmnies o injúries. Informador i propietari respondran conforme a les regles generals de la solidaritat. Es tracta d'una excepció, consentida pel Codi, al règim penal general de responsabilitat per fet aliè que, com hem vist, preveu la responsabilitat subsidiària del principal.

I per als titulars de centres docents d'ensenyament no superior, assenyala el paràgraf cinquè de l'article 1903 CC que:

Las personas o entidades que sean titulares de un centro docente de enseñanza no superior responderán por los daños y perjuicios que causen sus alumnos menores de edad durante los períodos en que los mismos se hallen bajo el control o vigilancia del profesorado del Centro, desarrollando actividades escolares o extraescolares y complementarias.

El Codi penal manca d'una regla específica sobre la responsabilitat de titulars de centres docents, perquè el legislador de 1995 va entendre que no hi ha diferències entre el titular d'un centre educatiu que respon per les deficiències de control dels mestres que va contractar i l'empresari que ho fa pels danys causats pels dependents al seu servei: ambdós són empresaris.

A [Respondeat Superior I](#), hem explicat el model bàsic **principal-agent** i el que hi vam escriure és d'aplicació aquí, perquè la relació entre un empresari i els seus dependents és un subtipus –sens dubte, el més freqüent– de la peculiar distribució d'incentius que la teoria econòmica explica sota la rúbrica de la relació d'agència. Com assenyalem, el principal respon pels danys causats per l'agent si hi ha entre ells una relació que legitima al primer per controlar els actes del segon i si el dany s'ha causat en el curs i exercici de l'activitat encomanada pel primer al segon o amb ocasió d'ella.

Correspon ara prestar atenció a una jurisprudència secular que ha anat desenvolupant què cal entendre per **relació de dependència** i per **acompliment de les obligacions encomanades més enllà dels tipus o rols socials** contemplats originàriament pels Codis civil i penal.

a) *Relació de dependència*

Empresari –o, millor dit, principal- en el Codi Penal i amo o director -amb facultats reals de control i organització- i titular d'un centre docent d'ensenyament no superior, en el Codi civil responen dels danys causats a tercers pels seus dependents. La relació de dependència empresarial més típica té natura **laboral**, és a dir, està caracteritzada per la “prestació voluntària de serveis retribuïts per compte d'altri i dins l'àmbit d'organització i direcció d'un empresari “ (article 1 de l'Estatut dels Treballadors).

El criteri legal espanyol de l'Estatut dels Treballadors recorda els criteris de dependència en la responsabilitat vicària de l'empresari i de l'organització propis del *Common Law*: el primer pregunta si el causant del dany actuava per compte propi i assumia els riscos i responsabilitats així com els beneficis de la seva empresa o activitat; i el segon pregunta si el presumpte agent formava part de l'organització del seu principal (Fleming (1998) p. 416). Els criteris citats han succeït al del control que, simplement, pregunta si el principal decidia la manera de realitzar l'activitat (Fleming, (1998) p. 414). Una de les raons per les quals aquest últim criteri s'ha considerat insuficient és que exclou els casos d'autonomia tècnica del treballador o, com avui en dia és cada cop més freqüent, del tècnic en sentit estricte, que està subjecte, primàriament, a la *lex artis*, i que en el seu àmbit no rep ordres de ningú (Wicke (2000) p. 224). Des d'aquest punt de vista, els tests de l'organització i de l'empresari posen l'èmfasi a la dependència econòmica i no en la tècnica.

No obstant això, la relació de dependència en la jurisprudència de la Sala 1a, Civil, del Tribunal Suprem i, encara més clarament, la de la Sala 2a, Penal, no només contempla relacions de natura laboral, sinó que molts cops té en compte el criteri del control que, amb freqüència, continua sent decisiu perquè la pregunta rellevant és qui exercia el control no sols sobre la tasca que calia realitzar sinó també sobre el mode de portar-la a terme? (*Who exercised control not only over the task to be performance but also over the method of performing?* Fleming (1998) p. 419).

La jurisprudència sosté un concepte amplíssim de dependència: no cal vincle laboral, ni relació jurídica onerosa, ni que sigui permanent, indefinida o duradora, ni que la mateixa relació sigui jurídica. Tampoc s'exigeix que la relació de dependència redundi en benefici del principal i s'inclouen les meres relacions de complaença i bon veïnatge. Els requisits de la relació de dependència són més amplis que els de la relació laboral.

La jurisprudència espanyola, de forma semblant a la resta de les europees i al *Common Law* (Barceló Doménech (1995), Wicke (2000), Fleming (1998) i Dobbs (2000)) ha elaborat una sèrie d'índexs la concurrència o absència dels quals permeten, respectivament, afirmar o negar la relació de dependència. Així, hi haurà relació de dependència i, per tant, responsabilitat per fet aliè, quan el principal:

- Reguli el **temps i lloc de treball**, així com el de lleure i vacances.
- Es reservi les funcions de **control, vigilància o direcció** de les feines encarregades.
- Posi a disposició de l'agent els **instruments i mitjans de treball** necessaris.
- Assumeixi els **riscos econòmics i financers** de l'activitat.

Qualsevol dels criteris enunciats és suficient per a declarar l'existència d'una relació de dependència. Amb freqüència, la jurisprudència espanyola ha aplicat altres menys

generals. Així, jutges i tribunals pregunten també sobre el mode de pagament (mitjançant facturació o salari) de les feines encomanades o qui és el titular de la pòlissa que cobreix els danys causats a tercers per l'activitat.

No hi ha dependència, amb tot, en el cas arquetípic del **contractista o prestador de serveis independent**. El poderdant que encarrega una obra a un contractista independent no hauria de contreure –en principi- responsabilitat directa (en la regulació civil) ni subsidiària (en el penal). El mateix pot dir-se del prestatari de serveis que els contracta amb un prestador autònom o amb una empresa de serveis ni –amb més raó- en el del simple comprador de coses. La jurisprudència espanyola és, no obstant això, erràtica.

La STS, 1a, 14.5.2001 (Ar. 6204) va resoldre en aquest sentit la demanda contra el centre hospitalari pels danys que un ginecòleg va causar negligentment a un neonat. El facultatiu no pertanyia al quadre mèdic del centre demandat, sinó que, després del pagament d'un lloguer, desenvolupava part de la seva feina professional a les instal·lacions de l'hospital. No hi ha relació de dependència i, per tant no hi ha responsabilitat vicària de cap principal. No obstant això, la STS, 1a 24.3.2001 (Ar. 3986) va resoldre un cas idèntic en sentit contrari. El Tribunal Suprem va condemnar a la Clínica Nuevo Parque de Madrid pels danys causats a un neonat per un facultatiu que prestava serveis a la clínica. Entre metge i clínica no hi havia cap relació laboral sinó únicament un acord de prestació de serveis a les instal·lacions del centre sanitari.

Però no es considera contractista independent a qui actua formalment com a autònom si, de fet, està subjecte al control del demandat o es troba incardinat en la seva organització.

Així ho va declarar, entre d'altres, la STS, 1a, 19.6.2000 (Ar. 5291). En el cas, el Tribunal Suprem va confirmar la decisió de les instàncies i va declarar la responsabilitat del centre de formació aeronàutica que ocupava un instructor de vol. Encara que l'instructor estigués donat d'alta com a autònom, treballava en l'àmbit d'organització de l'empresa i complia les instruccions que rebia d'ella. L'empresa va respondre de la mort de l'instructor, un aprenent de pilot i un tercer que els acompanyava quan l'avioneta en què viatjaven va patir un accident.

b) Acompliment de les seves obligacions o serveis

A més de la relació de dependència, per a imputar el dany a càrrec del principal, l'article 1903 CC requereix que el dany hagi estat causat **en el servei dels rams en què els tinguessin contractats, o amb ocasió de les seves funcions**. Així, l'agent ha d'haver actuat en el marc de la relació d'agència o amb ocasió d'ella. La interpretació jurisprudencial, tant a la jurisdicció civil com a la penal, ha estat àmplia. El problema no és, doncs, si cal incloure les **extralimitacions** del dependent, sinó fins a quin punt cal fer-ho així.

La millor doctrina (Barceló Doménech (1995) p. 314 i ss.) ha sistematitzat els criteris jurisprudencials que permeten delimitar l'àmbit de l'extralimitació rellevant per responsabilitzar al principal. Els textos legals formulen el límit de les funcions encomanades. Més enllà l'empresari no respondrà. No obstant això, els textos legals no diuen res sobre què hagi d'entendre's per les funcions pròpies del gir de l'empresa. Els supòsits, com el lector suposarà, són infinits. A continuació provem una classificació dels grups de casos:

- Caràcter **expres** de les instruccions, autoritzacions i prohibicions formulades pel

principal. Per descomptat, la conducta de l'agent recau dins l'acompliment de les seves obligacions o l'execució de l'encàrrec si respon a instruccions o a l'autorització expressa del principal, però *quid* si la conducta en qüestió havia estat expressament prohibida? La desobediència no sempre pot exonerar al principal de responsabilitat si l'observança de les seves instruccions hagués evitat el dany. Per descomptat, no cal parlar d'exoneració quan la prohibició està clarament contrarestada per la resta d'instruccions o, fins i tot, pel mateix sistema d'incentius connatural a la relació d'agència. Molt menys quan, més enllà de l'article 120.4 CP, es pugui apreciar culpa pròpia del principal.

Un exemple clàssic és el del negoci de pizzes que ajusta la seva política comercial, que garanteix l'entrega a domicili en un temps màxim (“*Si en mitja hora no li entreguem el seu encàrrec, no haurà de pagar res per ell*”), amb les instruccions impartides als motoristes que les reparteixen (“*Compliu rigorosament les regles del codi de la circulació*”) i amb la repercussió en el seu salari de les conseqüències de la demora en l'entrega (“*Si entregueu la pizza amb retard, us descomptarem el preu del vostre sou*”). És obvi que no n'hi ha prou amb prohibir un comportament il·legal que la resta de la política comercial i salarial de l'empresa incentiva: *Domino's Pizza*, protagonista de la història, va cancel·lar la seva garantia d'entrega dins la mitja hora següent a l'encàrrec quan un jurat va dictar un veredict de danys punitius en contra seu per un import de 78.000.000 \$ USA i a favor d'un demandant que havia estat atropellat per un conductor de *Domino's* (Michael Janofsky, ‘Domino's Ends Fast-Pizza Pledge after Big Award to Crash Victim, New York Times, 22 desembre 1993, en Jonathan Hadley Koenig, *Punitive damages “Overkill” after TXO Production Corp. v. Alliance recourses: The Need for a Congressional Solution*, 36 Wm. and Mary. L. Rev. 751, 752 n. 7 (1995)).

- **Activitats indelegables.** El principal té deures de precaució el compliment dels quals no pot evadir pel procediment d'encarregar-ne a un tercer l'execució. La indelegabilitat deriva al seu torn de consideracions tals com la natura intrínsecament arriscada de l'activitat o els riscos peculiars associats al seu desenvolupament, la perillositat de l'objecte (explosius, tòxics, línies d'alta tensió, corrosius, materials ignífugs, gas), el lloc de realització de l'activitat o, en fi, per mera qualificació legal d'una activitat com arriscada (Dobbs (2000) p. 923). En general, l'externalització d'activitats pròpies del gir i tràfic del mandat, però arriscades i la realització de les quals s'encarrega a un presumpte contractista independent, però insolvent, no evita la responsabilitat del comitent.

En la STS, 1a, 31.1.2001 (Ara. 537), el Tribunal Suprem va confirmar la condemna a l'empresa Repsol Butano S.A., titular del servei estatal de distribució de gas en bombones per l'accident que va causar la mort dels ocupants d'un habitatge. Les claus del gas no tancaven bé i les obres d'aïllament que les víctimes havien dut a terme a la galeria van afavorir l'acumulació del gas en l'habitatge. De res no li va servir a Repsol que la seva distribuïdora a la zona no hagués detectat el perill que suposava la remodelació de l'habitatge.

- El **dol** o intenció de l'agent. En la jurisprudència espanyola és tradicional considerar el principi de la prohibició de regrés i exonerar de responsabilitat a l'empresari en els casos en què el seu dependent ha causats danys de forma dolosa servint-se dels instruments de treball o de la cobertura de les funcions encarregades. El principal respon, no obstant això, per les desviacions doloses de la conducta del seu agent si aquestes resultaven previsibles, més encara si l'activitat encomanada és arriscada per a tercers.

Semblantment, si l'agent actua mogut per un excés de zel o amb intenció d'afavorir els interessos del seu principal o si ho va fer revestit de l'autoritat aparent del seu principal o amb l'aparença que li donava la seva posició en l'organització o amb els instruments de treball i aprofitant-se de la seva condició de treballador.

L'exemple més freqüent en el dret espanyol és el de la responsabilitat civil subsidiària de l'Estat pels delictes o faltes que cometen els membres de les Forces i Cossos de Seguretat de l'Estat amb les armes reglamentàries ([Lloveras i Ferrer, Polícies que desapareixen, InDret 01/00](#)).

c) L'acció de repetició a favor del principal

Ja hem tingut ocasió d'explicar que el règim de responsabilitat civil per fet aliè previst per a les relacions de dependència professional és solidari. Conforme a l'article 1904 CC:

El que paga el daño causado por sus dependientes puede repetir de éstos lo que hubiese satisfecho.

Cuando se trate de centros docentes de enseñanza no superior, sus titulares podrán exigir de los profesores las cantidades satisfechas, si hubiesen incurrido en dolo o culpa grave en el ejercicio de sus funciones que fuesen causa del daño.

Malgrat la previsió legal, la jurisprudència espanyola no coneix litigis sobre accions de regrés exercitada per principals contra els seus agents. Potser perquè el dret d'assegurances actua com a correctiu del sistema i desincentiva aquest tipus de reclamacions; potser, en fi, perquè el dret de contractes inclou ja les previsions respecte d'això i permet a les parts ajustar el contingut del contracte a la responsabilitat que cadascuna d'elles assumeix.

Les vigents regles civils sobre responsabilitat de centres docents són degudes a la reforma de la Llei 1/1991, de 7 de gener, de reforma dels Codis Civil i Penal en matèria de responsabilitat del professorat. La reforma anticipava la solució que poc més tard s'aplicaria als funcionaris públics espanyols: no respon el funcionari, sinó l'Administració, i el regrés només és possible en cas de dol o culpa greu (article 145 LRJPAC). L'equiparació està justificada. En l'actualitat l'ensenyament no superior està, principalment, a les mans de l'Estat: prestada per funcionaris públics en centres de titularitat estatal o autònoma. Les regles civils en la matèria són residuals.

L'acció de regrés ha estat expulsada del dret de danys per resoldre's en el dret contractual o laboral. En la pràctica, els empresaris mai demanden per via de regrés als seus empleats: en la jurisprudència del Tribunal Suprem dels últims cinc anys no hi ha cap cas. De fet, per a un empresari no té cap sentit demandar per la via civil al seu treballador si no l'ha acomiadat abans i, normalment, n'hi ha prou amb l'amenaça d'acomiadament o de sanció disciplinària. La pràctica és assenyalada: les accions de responsabilitat civil són molt cares de gestionar i la relació laboral no suportaria un plet. Per la seva banda, els treballadors prefereixen normalment distribuir en el temps els costos associats a la seva propensió a causar accidents; són, clarament, aversos al risc i, com ja hem dit, cap activitat individual reiterada en el temps exclou l'eventualitat de la negligència simple: un descuit individual resulta ineliminable en el llarg termini: la disminució significativa i, cas de resultar viable, la neutralització d'un risc només resulten possibles en el marc d'organitzacions complexes. De fet, la causació dels accidents d'aquesta natura no sol ser causalment unilateral ni es considera normativament imputable al causant immediat del dany: el risc és, típicament, un risc d'empresa associat a la seva activitat i no sols al treballador.

3. De la dependència al control

En les pàgines precedents hem tingut ocasió d'examinar breument la regulació espanyola de la responsabilitat per fet aliè. Hem partit del model bàsic de la relació principal-agent, el paradigma de la qual en el dret espanyol és la responsabilitat de les Administracions públiques, i hem conclòs amb la vigència de les regles civils i penals de responsabilitat de pares, tutors, empresaris i titulars de centres docents. El lector haurà pogut comprovar que les circumstàncies de cadascun dels potencials responsables per fets d'un altre són múltiples i variades. De fet, s'han posat de manifest algunes de les incoherències que suposa tractar de forma igual situacions tan desiguals.

No obstant això, des d'un punt de vista estrictament analític, cal referendar les centenàries regles dels Codi i reconèixer que van anticipar quelcom que la doctrina contemporània encara discuteix: la **necessitat de distingir entre causant i responsable** en aquells casos en què el dany ha estat causat per l'incompliment de deures de protecció i en els que, en absència d'una regla de responsabilitat per fet aliè, la víctima hauria de carregar amb la insolvència del causant del dany. Per aquest motiu, l'ordenament aplica la mateixa regla de distinció entre causant i responsable a supòsits no regulats en els articles 1903 CC i 120 CP. Així succeeix, de forma assenyalada amb la responsabilitat derivada, en general, de la titularitat de béns.

En el Codi civil espanyol de 1889 **no hi ha una regla general de responsabilitat objectiva de l'amo o del posseïdor de coses** (*gardien de la chose, Halter*). El Codi només inclou manifestacions concretes d'aquell principi en els seus articles 1905 (responsabilitat del propietari d'un animal encara que s'hagi extraviat o escapat) i 1910 (responsabilitat del cap de família que habita una casa pels danys causats per les coses que es llancin des d'ella). Però la jurisprudència del Tribunal Suprem ha recorregut a les regles de responsabilitat per fet aliè en els **casos en què el dany derivat de l'ús d'una cosa ha estat causat per una persona distinta del seu propietari o posseïdor habitual**.

Una primera regla general va ser desenvolupada per la jurisprudència penal que, durant dècades, va resoldre centenars de casos d'accidents greus de circulació que suposaven delictes imprudents comesos pels conductors d'automòbils i els tribunals penals, en el seu afany de trobar un responsable solvent, condemnaven a respondre subsidiàriament al propietari del vehicle pels accidents causats pel seu conductor: dependent, familiar, amiat o simple comodatari de l'amo. El 1995, el legislador penal va codificar la regla jurisprudencial en l'article 120.5 CP preveient la responsabilitat civil subsidiària de *Las personas naturales o jurídicas titulares de vehículos susceptibles de crear riesgos para terceros, por los delitos o faltas cometidos en la utilización de aquéllos por sus dependientes o representantes o personas autorizadas*. La regla és la *sedes materiae* més genèrica de la doctrina del *gardien de la chose* en el dret espanyol vigent.

El Dret de Danys d'una societat complexa en què els individus interactuen per a la consecució d'interessos diferents (i, sovint, contraposats) evoluciona sense aturades cap a la imputació de danys amb base en la titularitat d'activitats o relacions i no mitjançant criteris més o menys estrictes de causalitat o evitabilitat. Podem afirmar, per tant, que agència, dependència i propietat es regeixen per les mateixes regles de reparació de danys.

En el sistema espanyol de responsabilitat per fet d'un altre el responsable no és aliè a la causació del dany. Al contrari, la Llei presumeix la seva participació en aquest a través d'una conducta negligent consistent en no haver evitat, havent de fer-ho, el dany. Amb altres paraules, no hi ha responsabilitat per fet aliè sinó, més aviat, un veritable cas de responsabilitat per fet propi (Barceló Doménech, (1995), p. 195) o, més ben dit, responsabilitat de l'organització de què s'és titular. La responsabilitat per fet aliè ja no és un retret sinó una garantia legal en favor de les víctimes que assumeix qui decideix participar en el tràfic conforme a algun dels rols previstos legalment.

El lector habitual d'InDret es preguntarà ara on queda la vella distinció entre responsabilitat per culpa i objectiva i el lector novell entendrà per què donàvem notícia de la discussió entre culpabilistes i objectivistes a l'inici del treball. A tots dos els anunciem un pròxim treball que intenti explicar com les regles de la negligència i les pròpies de la responsabilitat objectiva es confonen quan el dany ha estat causat per l'omissió de deures objectius de precaució.

En efecte, la concepció clàssica de la responsabilitat vicària com un règim en què un principal respon per un agent a qui encomana la realització d'una activitat queda desdibuixada quan pretenem aplicar-la a un agent que exerceix les seves funcions en una organització complexa. En una organització, les funcions de control i supervisió es dilueixen en una infinitat de relacions d'agència. La responsabilitat vicària es converteix llavors en un cost més de l'activitat empresarial, en una prima que paga l'empresari en favor de les víctimes potencials de danys causats per l'activitat pròpia del gir de l'empresa. Una assegurança obligatòria que la llei atorga a les víctimes de danys causats per organitzacions. L'empresari no és més que un codeutor que assumeix el risc de la insolvència dels seus col·laboradors i els costos d'identificació de la víctima.

En la **responsabilitat de l'organització**, el paradigma ja no és la relació principal-agent, sinó l'assumpció objectiva de responsabilitat per tots els danys derivats de l'activitat de l'organització de què s'és titular o dels béns que componen el propi patrimoni. El paradigma és ara la **responsabilitat civil del fabricant** per danys causats per productes defectuosos.

Conforme a la Llei 22/1994, de 6 de juliol, de Responsabilitat Civil del Fabricant per Productes Defectuosos (LRPD, en endavant), fabricants i importadors (i en determinats casos els subministradors) responen dels danys que causi un producte defectuós des de la seva posada en circulació. La Llei responsabilitza a qui crea una font de perill (el producte defectuós, en aquest cas) que causa un dany, amb independència del concret curs causal dels esdeveniments i al marge de tot judici sobre la responsabilitat del causant material del defecte causant de danys. D'aquesta manera, l'acció de danys es dirigeix en tot cas contra un responsable presumiblement solvent i, sobretot, fàcilment identificable. La regla pretén així defensar els consumidors (encara que encareix el producte final).

La responsabilitat deriva de la titularitat de l'organització i recau sobre l'organització mateixa. El control més o menys difús que fabricant o importador puguin exercir –o haurien d'exercir- sobre els productes que fabriquen o comercialitzen i sobre les persones que participen en aquests processos, és suficient per a responsabilitzar-los dels danys finalment causats.

Segons la LRPD, la responsabilitat dels titulars de les organitzacions que fabriquen o importen productes defectuosos que causen danys és:

- a) **Directa, objectiva i limitada:** conforme a l'article 1 LRPD, *Los fabricantes y los importadores serán responsables, conforme a lo dispuesto en esta Ley, de los daños causados por los defectos de los productos que, respectivamente, fabriquen o importen.* La responsabilitat no és, no obstant això, absoluta. Quan el defecte hagi causat danys personals l'article 11 LRPD preveu que *En el règim de responsabilitat previst a aquesta Llei, la responsabilitat civil global del fabricant o importador per mort i lesions personals causades per productes idèntics que presentin el mateix defecte tindrà com a límit 6.310.671 euros.*
- b) **Solidària** per a tots els responsables però **sense acció de regress** contra el causant material del defecte que va causar el dany. L'article 7 LRPD disposa que *Las personas responsables del mismo daño por aplicación de la presente Ley lo serán solidariamente.* Així, quan siguin diversos els fabricants o importadors responsables, la víctima podrà demandar indistintament a qualsevol d'ells. En aplicació de les regles generals de la solidaritat, correspondrà a qui va pagar la indemnització exercitar l'oportuna acció de regress contra la resta. La Llei, no obstant això, no reconeix expressament el dret de regress del responsable contra el membre de la seva organització responsable del defecte causant del dany. Les regles que regulen aquesta relació ja no són les del dret de la responsabilitat, sinó les del dret de contractes.

D'aquesta manera, convergeixen les regles de responsabilitat de les organitzacions privades amb les de la més gran empresa de serveis: l'Administració pública. Des del punt de vista conceptual, la responsabilitat vicària d'empresaris privats i organitzacions públiques no és diferent. Els dos règims persegueixen els mateixos objectius: distribuir eficientment els incentius, evitar la insolvència del responsable i, a la fi, oferir a la víctima del dany un règim eficaç de protecció. Ambdues organitzacions, de dret públic i de dret privat, passen de la responsabilitat per fet aliè a la responsabilitat de les organitzacions complexes com a tals.

Bibliografia

- Javier Barceló Doménech, *Responsabilidad extracontractual del empresario por actividades de sus dependientes*, McGraw-Hill, Madrid, 1995.
- Daniel D. Dobbs, *Law of Torts*, West Group, St. Paul, 2000.
- Salvador Durany Pich, *Pares i mestres*, InDret 01/00, www.indret.com.
 - Les regles de responsabilitat civil en el nou dret penal de menors, InDret 01/00, www.indret.com.
- Josep Ferrer Riba, *Relacions familiars i límits del dret de danys*, InDret 04/2001, www.indret.com.
- John G. Fleming, *The Law of Torts*, 9th edition, Law Book Company, Sydney, 2000.

- Esther Gómez Calle, *La responsabilidad civil de los padres*, Montecorvo, Madrid, 1992.
- Marc-Roger Lloveras i Ferrer, *Policies que disparen*, InDret 01/00, www.indret.com.
- Mónica Navarro Michel, *La responsabilidad civil de los padres por hechos de sus hijos*, J. M. Bosch, Barcelona, 1998.
- Fernando Pantaleón Prieto, Comentario al artículo 1902 Cc. en Pablo Salvador Coderch, Luis Díez-Picazo, Cándido Paz-Ares y Rodrigo Bercovitz (dir.), *Comentario del Código civil*, Ministerio de Justicia, Secretaría General Técnica, Madrid, 1993.
 - Comentari a la STS 10.3.1983 en *Cuadernos Civitas de Jurisprudencia Civil* 1983, II, núm. 40.
- Jesús Pintos Ager, *Baremos, seguro y Derecho de daños*, Civitas, Madrid, 2000.
- Pablo Salvador Coderch, *Causalitat i responsabilitat*, InDret 01/00, www.indret.com.
- Mariano Yzquierdo Tolsada, *Aspectos civiles del nuevo Código Penal (Responsabilidad civil, tutela del derecho de crédito, aspectos de Derecho de familia y otros extremos)*, Dykinson, Madrid, 1997.
 - “El perturbador artículo 1092 del Código civil: cien años de errores”, Asociación de profesores de Derecho Civil, *Centenario del Código Civil*, tomo II, Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, Madrid, 1990.
- Harmut Wicke, *Respondeat Superior. Haftung für Verrichtungsgehilfen im römischen, römisch-holländischen, englischen und südafrikanischen Recht*, Duncker & Humblot, 2000.